

Իսկ անոնք որ բանապաշտութեան յաւակնոտութեամբ կը մերժեն այդ երեւոյթը, թող յիշեն փրկափայտութեան ընդունած մէկ հոգեբանական երեւոյթը՝ ենթադրատակից-կեանքը: Ահաւասիկ մէկը, երբեմն զինուոր մը, իսկ հիմա, իր ասպարէզին բոլոր դժուարութիւնները հարթելէ վերջ կայսր մը, ամբողջ տշխարհը իր մականին տակ առնելու բուն փառասիրութեամբ մղուած, և հետեւորոր պարտաւորուած ըսելու իր «բլաւ թէ չբլաւ»ը՝ ճակատելով ամբողջ Ասիոյ տիրող թըշնամիին զէմ: Վճռական պատերազմէն առաջ, իր անձկութեան պահերում միթէ բընական չէ՞ իր սիրելի հօր յիշատակին արծարծիլը և անոր յորդորը՝ Փրկչին ապաւինելու, հեթանոսական նշանները անոր յաղթական խորհրդանշանով փոխանակելու, իր ձեռնարկը իրր Անոր դատին պաշտպանութիւնը նկատելու: Արդէն վաղուց արգիւտած չէ՞ր, Խաչին և Խաչեալին ի յարգանս, գերիներու խաչելութիւնը: Լուսաւոր խաչին երեւոյթը իր պատրաստուած միտքին մէջ անցնելէ ետք անշուշտ պիտի նուաճէր նաև սիրտը, ու տարածուէր ամբողջ էութեանը մէջ: Որով, խաչին հրաշայի երեւոյթը՝ որուն վերագրեց կայսրը իր յաղթանակը՝ թերևս ներքին բլաւ նկատել իրր postulat մը՝ արտագրուած իր միտքը լկող սոյն խորհրդածութեանց հետեւանքով գոյացած ենթադրատակից կեանքին:

* * *

Մեր այս գրութեան մէջ ջանացինք նկատի տանել քաղաքական շարժառիթներով (քրիստոնէից արդէն բազմաւալը, անոնց ունեցած կրօնական հնազանդութիւնը, կոստանդիանոսի վերադրուած աստուածատու իրաւունքը, արքայական զէմքերու նպատակներ վերաբերմունքը) և անձնական շարժառիթները (իւր հօր կամքը, ակփսկոպտներու ազդեցութիւնը, քրիստոնէից բարոյական ու դասնանքը, լուսեղէն երեւոյթը) որոնք կոստանդիանոսը մղեցին քրիստոնէութեան պետականացման և իր յիշատակին յաւերժացման:

Կը կարծենք թէ այս նկատողութիւնները բաւական թելադրական կրնան բլաւ համոզելու համար զմեզ թէ կոստանդիանոս անկեղծութեամբ յարեցաւ Քրիստոնէութեան և պաշտպանեց զայն:

ՇԱՒԱՐՇ ՎՐԴ. ԳՈՒՅՈՒՄՃԵԱՆ

11/12/31 Լոնսոն

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳՐԱՄՆԵՐՈՒ ՀԱՌԱՔԱՅՈՑ ՄԷ

Ֆրանսայի Արտաքին Գործոց նախարարութեան պաշտօնեաներէն Տ. Նշան Գալլընէան 30 տարիներէ ի վեր կը կազմէ հայ և օտար գրամներու շատ կարեւոր հաւաքածոյ մը, որմէ իմ «Իսկական Պատմութիւն Հայոց» գրքիս մէջ պատկերացուցած եմ արդէն Մեծն Տիգրանի (երես 155) և Արտաւազդ Գ. ի (եր. 163) արծաթեայ կարեւոր գրամները:

Հաւաքածոյիս գեղեցիկ գրամներէն ամէնէն հազուագիւտը կրնանք համարել Արտաւազդ Գ. ի արծաթեայ յիշեալ գրամը, որուն նմանը նոյն իսկ Bibliothèque Nationale-ի և G. Schlumberger-ի հարուստ հաւաքածոներուն մէջ գոյութիւն չունի, այլ միւր ծանօթ են միայն Victor Langlois-ի «Numismatique de l'Arménie dans l'antiquité» հատորին մէջ յիշուած և պատկերացուցուած գրամները (Տխտ. Գ. թիւ 1 և 2), ինչպէս նաև Բրիտանական Թանգարանի օրինակը («Numismatic Chronicle», 1913, եր. 273), որ տարբեր Արտաւազդի կը վերագրուի քան թէ Գ. ի:

Տխտ. Գալլընէանի հաւաքածոյին մէջ գտնուող բազմաթիւ հայ գրամներու մասին ուսումնասիրութիւն մը չէ այսօր ներկայ տողերուս նպատակը, այլ փափաքեցայ ծանօթացնել այս տեսակ հաւաքածոյի մը գոյութիւնն ու կարեւորութիւնը, և շնորհաւորել ազնիւ բարեկամս, որ ամենամեծ հաստատամտութեամբ կրցած է այս դժուարին գործը շարունակել մինչև ցարդ:

Այս գրամներու մասին ուրիշ առթիւ պիտի ջանամ ամփոփ տեղեկութիւններ տալ, զանոնք բաժնելով չորս զասակարգի. Ա.—Տիգրաններու և Արտաւազդ Գ. ի գրամները, Բ.—Կիլիկիոյ Հայկական գրամները, Գ.—Պարթևական շրջանի գրամները, Դ.—Արգաշներու, Մեծն Աղբրաստղի և այլ օտարազգի շարք մը կարեւոր գրամներ, զոր հաւաքած է իր հայկ. հաւաքածոն կազմելու առթիւ:

Տխտ. Գալլընէանի հաւաքածոն անձամբ տեսնելով ու քննելով գնահատած եմ, և այս տողերով ալ կրկին անգամ խնդակցութիւններս կը յայտնեմ վաղեմի բարեկամիս, իր երկարամեայ ազգօգուտ ձեռնարկին համար: Կ. Յ. ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ